

Почуття гідності у духовному розвитку особистості

У наш час, коли все більшого поширення у житті людини набуває так званий моральний натуралізм як функціонування за нормами індивідуальних бажань, психологічних станів, установок та уподобань, її звернення до вищих морально-духовних цінностей видається неминучим особистісним поступом. Провідною серед таких цінностей виявляється гідність людини.

1. Гідність як ставлення до себе

Осмилюючи поняття "гідність", ми входимо у сферу людської моралі з такими її базовими утвореннями як справедливість і повага до життя інших людей, доброзичливість і благородство і таке ін. Гідність є традиційною духовною цінністю, але її конкретне розуміння та призначення у контексті розвитку особистості історично зазнали істотних змін.

Спочатку категорія гідності покладалася як засаднича цінність поряд з такими цінностями як справедливість, свобода, милосердя тощо. Якраз у такому вимірі вона осмилювалася і культивувалася в процесі морального вдосконалення особистості. Тут акцент робився на гідності як певному моральному ставленні людини до оточуючого світу. Відтак, ця цінність вважалася джерелом високих вчинків людини.

Та в чому ж полягав її зміст? Гідність пов'язувалася з відповідністю складових морального образу Я особистості та її професійних здібностей вимогам певної суспільної діяльності, яка могла в результаті цього набути ознаки смисложиттєвого устремління. Якраз у такому сенсі формулюється судження, що людина гідна того чи іншого звання, посади чи справи. Тож і особистість переживала свою гідність у зв'язку з відповідністю конкретному соціальному становищу. Доцільно констатувати, що почуття гідності виступало інтегральним мотивом соціального діяння, у склад якого входили й мотиви егоїстичної спрямованості, і цей фактор міг істотно змінити моральну систему особистості та вплинути на її суспільну оцінку. У цьому сенсі поняття гідності вступало в синонімічний ряд з поняттям "честь". Тому у текстовій формі вони вживалися послідовно. Наприклад: "ми повинні дбати про честь і гідність наших вихованців" (про розмежування та співвідношення цих понять

мова йтиметься далі).

Поступово поняття гідності як моральне ставлення особистості до світу людей і світу речей трансформується у ставлення особистості до самої себе, тобто перетворюється у самоствавлення. У цьому сучасному статусі ми і здійснюватимемо її подальше осмислення. Відразу наголосимо, що психологічні механізми процесів ставлення особистості до зовнішніх агентів і ставлення її до власного внутрішнього світу єдині: відбувається рівною мірою задіяння механізмів сприймання, мислення, пам'яті, емоційних переживань. Тож чим більший досвід діяння особистість набуває з оточуючою дійсністю, тим оптимальнішим буде її діяння щодо самої себе. Важливо, що в онтогенезі досвід діяння предметної спрямованості передуює досвіду діяння внутрішньої спрямованості, і цю закономірність слід неодмінно враховувати у виховному процесі. Однак якомога рання інтенсифікація останнього досвіду є умовою продуктивності процесу виховання. Перераховані нами психологічні механізми виступатимуть реальними детермінантами формування й почуття гідності як духовної цінності у сучасному її розумінні.

Отже, під *гідністю будемо розуміти усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення*. При цьому не виключається варіант, коли внутрішні утворення як характеристики особистості не викликають поваги до неї. У такому випадку слід говорити про ступінь суспільної значущості цих характеристик особистості, або ж про недостатню моральну вихованість того, хто вступає у взаємодію з носієм почуття гідності. Будемо мати на увазі, що цей зворотний зв'язок як повага - ставлення об'єкта гідності до її суб'єкта є обов'язковим у концептуалізації почуття гідності.

У випадку, коли об'єкт гідності не проявляє поваги до суб'єкта гідності, останній захищає своє право на заслужену повагу відповідними гуманними способами, тобто чинить виховний вплив на нього.

Гідність особистості має зовнішнє втілення: у поставі, ході, мові. Характер нашої ходи, рухів, мови з найперших хвилин формується під впливом нашої взаємодії з соціальним простором, який може бути або простором поваги, або зневаги. Конкретний стиль зовнішнього втілення є улюбленим предметом для творів письменників-сатириків. Однак у виховному плані більш важливим є внутрішній вимір почуття гідності, який вбачається у самодостатності та сенсі життя особистості.

Наше визначення поняття гідності як ставлення особистості до себе у контексті поваги іншими є дієвим підґрунтям для розкриття процесу його вихо-

вання у сутнісних показниках. Схематично даний процес може бути представлений наступним чином.

Структурна модель виховання у особистості почуття гідності

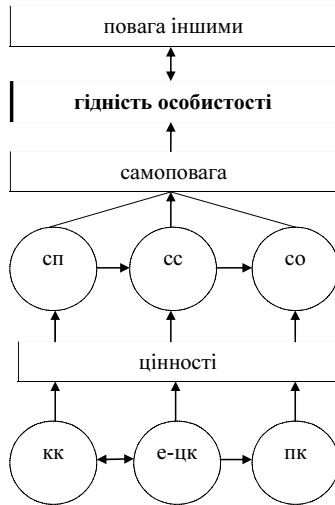

Рис.1. Умовні знаки:

- когнітивний компонент (кк)**
- емоційно-ціннісний компонент (е-цк)**
- поведінковий компонент (пк)**
- самопізнання (сп)**
- самосхвалення (сс)**
- самооцінка (со)**
- логіка зв'язку (→)**

Згідно з запропонованими нами поняттями почуття гідності, змістовною її основою виступає сукупність моральних характеристик особистості. Вони повинні піднятися до рангу відповідних цінностей як безумовних смислоутверджувальних імпульсів морально-духовної активності особистості. Процесуальний механізм їх формування звично розглядається як оволодіння особистістю когнітивним компонентом, який має набути суб'єктивної значущості на основі впливу емоційно-ціннісного компонента. У своїй єдності ці компоненти утримують знання (поняття) про певну етичну норму та її бажаність для особистості, і в такій цілісності виступають початковим мотивом до відповід-

ного вчинку (реалізації поведінкового компоненту). По мірі практичного вправління даний мотив й трансформується у конкретну морально-духовну цінність.

Педагогічні умови у традиційному їх розумінні як єдність змісту, методів і форм організації процесу виховання й мають зосереджуватися на формуванні розглянутої нами когнітивно-емоційної цілісності як основи, що породжує моральний мотив, а згодом і відповідну цінність. У цьому зв'язку наголосимо на недопустимості спрощеного підходу до формування когнітивного компоненту (знання про етичну норму). Обмеження цього процесу лише інформаційним поданням є вкрай неефективним. Тут має принципове значення у якій формі - абстрактно-повідомляючій чи особистісній - вихованець оволодіває моральним змістом. Важливо, щоб даний зміст був проблемно представлений у етико-когнітивній антиномії (добро-зло). Слід також забезпечити у свідомості вихованця послідовність внутрішнього руху від образу моральної дії до її сутності та збалансованість понятійного й діяльнісного видів інформації у виховному впливі педагога. Ним має бути сповна використаний феномен прямої виховної дії та проектування позитивної метафоричної системи.

Осередням методичного впливу на формування когнітивно-емоційної цілісності повинна виступити розроблена нами дискурсивна технологія інтимно-особистісного спілкування та методи педагогічного переконання й умовляння. Видаються неефективними ті виховні технології та методики, у яких ототожнюються морально-духовні якості (властивості) та відповідні цінності. Перші формуються лише на основі використання механізму свідомості, тобто на глибокому і всебічному розумінні необхідності поводитися на основі суспільно значущих норм та вимог. Другі, використовуючи всі методичні засоби механізму свідомості, *ателюють до механізму самосвідомості*, за якого суб'єкт спрямовує всю свою розумово-емоційну напругу на певну морально-духовну якість, що зароджується, і глибоко переживає її *у формі радості* за своє надбання, а отже й за самого себе як носія духовного Я-образу.

Відтак морально-духовна цінність набуває більшої сили переживання та стійкості у порівнянні з якістю, тому з більшою вірогідністю реалізується у тому чи іншому вчинку як провідна його спонукка.

Якщо конкретні ситуативні умови можуть загальмувати в особистості практичну реалізацію морально-духовної якості, то морально-духовна цінність здатна чинити їм опір і діяти у відповідності з позитивною внутрішньою налаштованістю, тобто на основі актуалізації процесу самодетермінації морального діяння.

Навколо цінностей як безпосередньої основи майбутнього почуття гідності розгортається особлива внутрішня діяльність, вектор якої задається самим фактом ставлення особистості до самої себе. Вичленимо у цьому зв'язку необхідні й достатні етапи цієї внутрішньої діяльності.

Мета першого з них полягає у необхідності концептуального пізнання власних цінностей особистості, що увійшли в її внутрішній досвід та виступили мотиваційними орієнтирами її духовно-практичної діяльності. Провідним психологічним механізмом для досягнення даної мети виступає так звана об'єктна рефлексія як мислення, що вичленяє певну цінність з ряду інших і перетворює її у безпосередній предмет дослідження. Тут важливо, щоб суб'єкт усвідомив конкретну моральну цінність як відповідний лише їй спосіб моральної дії. Адже, наприклад, спосіб реалізації справедливості відмінний від реалізації способу щедрості, вірності тощо.

Другий етап передбачає схвалення даної моральної цінності як такої, що має смислові переваги у порівнянні з іншими цінностями, які входять до морально-духовної системи особистості. Як бачимо, між першим і другим етапами (як і подальшим) має забезпечуватись зв'язок наступності, оскільки без пізнання цінності особистості неможливо здійснити й операцію її схвалення.

На третьому етапі розгортається самооцінювання особистості, змістовним підґрунтям якого виступає моральна цінність, що усвідомлювалась особистістю на попередніх етапах. Самооцінка як результат такого процесу самооцінювання має свою специфіку, викликану безпосередньо матеріалом, який підлягає оцінюванню, тобто морально-духовною цінністю. На відміну від звичайної самооцінки, яка має забезпечити об'єктивність виміру особистістю власних можливостей і якостей (звідси вимога її адекватності, а не заниженості чи завищеності), морально-духовна самооцінка поряд з цією функцією викликає позитивне емоційне ставлення особистості до себе.

З позиції перспективи подальшого саморозвитку особистості дане емоційне самоставлення видається надзвичайно важливим. Це емоційне утворення будемо кваліфікувати самоповагою, за якої особистість не ганьбить, принижує чи картає себе, а шанує у повному розумінні цього терміну. Якраз ця шаноба, леліання, пещення себе синтезуються у самоповагу, яка конститує (власне, дає життя) почуттю гідності особистості за необхідності заслуженої поваги з боку інших людей. Отже, формулу гідності особистості складає єдність її самоповаги та поваги оточенням.

Таким чином, почуття гідності не дозволяє людині замкнутися у своєму внутрішньому світі й жити за його особливостями, а повсякчас бути дієво

причетним до людського оточення, змінюючи його за мірками власного морально-духовного розвитку.

До цього часу наше осмислення почуття гідності відбувалося у рамках внутрішніх утворень особистості, що дозволило вибудувати несуперечливу послідовність його генезису та становлення. Однак, беручи до уваги, що основний спосіб життя людини - діяльнісний, розглянемо цінності особистості як підґрунтя почуття гідності крізь призму тих чи інших її діяльностей. Тому доцільно говорити про гідність батька родини, громадянина, захисника вітчизни, спеціаліста-професіонала, політичного чи державного діяча тощо. Ці форми життя та певне соціальне становище чи статус, які зумовлені ними, стають цінними для людини. На основі таких діяльнісних розрізень виділяють відповідні типи гідності. У сучасному суспільстві вони набувають значної ваги; виникає навіть конкуренція за той чи інший тип гідності.

Зазначимо, що явище суперництва можливе лише тоді, коли людина наділяє конкретну форму життя високою цінністю. Інколи через різні зовнішні чи внутрішні обставини справа, якою займається особистість, може втратити для неї цінність, і така ситуація призведе до знищення почуття гідності через цілковите руйнування самоповаги.

2. Честь у структурі почуття гідності

Вище ми наголосили на необхідності розмежування та встановлення співвідношення понять гідність і честь. Така концептуальна робота пояснюється утвердженням гідності не як морального ставлення поряд з іншими ставленнями - цінностями, а як духовного самоствавлення (як рефлексивної риси, за Б.Г. Ананьєвим).

При традиційному розумінні цих понять, наприклад, етика воїнської гідності історично узгоджувалася й урівнювалася з етикою воїнської честі. Носія ж воїнської честі характеризували як людину великої гідності та сили. Крім того, з етикою честі пов'язувався престиж професії. Так, життя воїна чи громадського діяча вважалося вищим, ніж суто приватне існування, присвячене економічному добробуту. Вище життя вирізнялось ореолом слави, який його оточував, принаймні для тих, хто мав у цьому житті великі успіхи. Бути воїном вважалося бути щонайменше кандидатом на уславлення.

Тож для послідовників етики честі смисл життя часто пов'язувався з їхнім місцем у просторі слави та безслав'я. У цьому випадку прагнення спрямовувалося до слави, або принаймні до того, щоб уникнути ганьби та безчестя, які можуть зробити життя нестерпним, а небуття більш привабливим за життя.

Готовність поставити на карту свій спокій, добробут, навіть життя задля слави - це вважалося ознакою справжнього чоловіка; нездатних на це засуджували зі зневагою. Для тих, хто жив етикою честі воїна, основними моральними цінностями вважалися шляхетність, турбота про репутацію, хоробрість, мужність, готовність до самопожертви.

У людини, що живе у рамках етики честі, формується обмежена ціннісна система, яка підпорядкована головній цінності певної форми життя: вільного громадянина, майстра-управлінця, соціального працівника тощо. Дана ціннісна система, так би мовити, обслуговує центральну цінність, пов'язану з певним родом занять особистості. Так, у прихильника етики професійної честі цінуються якості професіонала; вони повинні бути домінуючими у його особистісній структурі; інші ж цінності часто-густо є лише фоном для провідної цінності як визначального критерію його конкретної форми життєдіяльності. З позиції локальної ціннісної системи суб'єкти етики честі й дають оцінку своєму життю та визначають міру його повноти.

Етика честі виявилася досить суперечливою. З одного боку, суб'єкт честі прагнув захистити її, якщо хтось зазіхав на неї. З другого - це робилося на тлі гіперболізованої слави й величі, до якої він постійно прагнув (особливо цей феномен був характерним для воїнської честі). У такій ситуації формувалася переважно демонстративний тип особистості. Ці Его-пристрасті за своєю емоційною енергетикою, об'єднуючись з тяжінням до влади, виявлялися набагато сильнішими за ті позитивні моральні цінності, які культивувалися цією етичною системою і часто істотно змінювали її.

Дещо пом'якшений варіант психологічного механізму етики честі був властивий традиційній етиці гідності. Однак сутність останньої від цього не змінювалася: ці дві етики залишалися якщо не тотожними, то адекватними. Якщо суб'єкт етики честі здобував славу в суспільному просторі, то суб'єкту етики гідності була властива перехідна форма цього прагнення. У нього зароджувалася схильність і до утвердження своєї значущості у власних очах.

Тому критика етики честі (особливо воїнської, аристократичної та громадянської) не була історичною випадковістю. Ця критика (її здійснювали, зокрема, Платон, Августин, Паскаль та ін.) була тісно пов'язана із соціальним розшаруванням тієї епохи, і, зокрема, з розрізненням між аристократами та простолюдом, і, отже, виявляється, що вона має важливий соціальний вимір.

У другій половині XVIII століття цю критику підхоплено, й вона стає виразником нового ідеалу життя, в якому центральне місце посідає розважливе та впорядковане виробництво, а пошуки слави засуджуються як безглузде та

непоміркване самопотурання, що необґрунтовано загрожує насправді цінним у житті речам.

Проведений аналіз традиційної етики честі в історичному ракурсі свідчить про відсутність підстав для прирівнювання її (навіть у сучасних варіантах, як то - професійна честь) до етики гідності, коли це духовне утворення визначається як ставлення особистості до себе. Сукупність конкретних позитивних моральних цінностей (у традиційному їх розумінні), які культивуються етикою честі, можуть входити в змістовне підґрунтя сучасної етики гідності, яка осмислюється нами. Цей висновок можна сформулювати по-іншому: традиційна етика честі у межах суспільно значущих цінностей, тобто виключаючи прагнення до слави, величі та влади, становить безпосередню основу теперішнього розуміння процесу виховання гідності, а відповідно й етики гідності як важливої складової людської культури.

3. Культура гідності як мета особистості

Благородна ідея про людину як найвищу цінність, яка плакається протягом досить тривалого часу, може реалізуватися лише в практичному утвердженні культури гідності. Життя особистості в культурі гідності, або її духовне життя, означає, що засвоювана нею *мораль доброчинності* у відповідній системі морально-духовних цінностей стає змістовною основою гідності як інтегральної її цінності. По-іншому йдеться про особистісну гідність людини як регулятор її поведінки, про життя за законом гідності. Тут гідність має виступити *надцінністю* як морально-духовне утворення вищого порядку; у цьому сенсі всі інші цінності доцільно вважати у різному ступені конкретними. Гідність як надцінність, таким чином, причетна до формування кожної конкретної цінності, оскільки смисл останньої пов'язується з гідністю як надмотивом. У мовленнєвому вираженні це можна представити так: "Я набуваю цінності-щиросердності й дію заради моєї гідності". Однак це не означає, що при цьому нівелюється мотив безумовної значущості тієї чи іншої конкретної цінності. Тут лише йдеться про розширення мотиваційної основи конкретних цінностей. Адже, як ми наголошували, перш ніж формувати почуття гідності, слід сформувати конкретну цінність, а далі трансформувати її у гідність як надцінність. За відсутності почуття гідності конкретна цінність формується лише на основі механізмів свідомості та самосвідомості й адекватних їм мотивів. Згодом, коли окрема морально-духовна цінність вперше стала підґрунтям почуття гідності (а сама гідність виявилась обмеженою цією цінністю), створюються умови для формування інших конкретних морально-духовних цінностей

на розширеній мотиваційній основі як єдності мотиву безумовної значущості тієї чи іншої цінності та мотиву набуття гідності. З розширенням змістового діапазону почуття гідності та збільшенням її стійкості, воно набуває можливості безпосередньо спонукати особистість до оволодіння конкретною цінністю. Тож цінніснопороджувальна функція почуття гідності особистості як надцінності має бути узгодженою з добродійністю як ієрархізованою системою суспільно значущих цінностей, діапазон яких визначається її віковими психологічними можливостями.

Рішуча відданість цінності гідності означає, що вона дає головні орієнтири напрямку життя для тих, хто її обрав. Особистість, для якої гідність виступила надцінністю, виносить судження щодо себе, виходячи зі ступеня досягнення цього морально-духовного утворення. Саме орієнтація стосовно цієї надцінності - головна для визначення моєї самототожності, отже, спрямованість на неї є для мене винятково важлива.

Якраз тому, що моя орієнтація щодо цієї найвищої цінності є суттєвою для моєї самототожності як окремої й цілісної індивідуальності, визначення того, що моє життя відділяється від цього духовного утворення або ніколи не зможе до нього наблизитися, спустошило б мене та було б нестерпним. І навпаки, впевненість у тому, що я прямую до цієї цінності, дає мені відчуття цілісності й повноти мого буття як особистості, відчуття якого не дасть ніщо інше.

Гідність як надцінність, якщо я їй рішуче відданий, є домінантною ознакою моєї особистості. У такому статусі гідність доцільно трактувати як показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися особистість. Це не видається теоретичним перебільшенням: сучасна мораль, як складова загальнолюдської культури, пройшла складний і суперечливий шлях розвитку. Нинішнє усвідомлення непорівнянної вищості цінності гідності ґрунтується на тому, що воно витіснило попередні менш адекватні погляди, наприклад, стосовно етики універсальної справедливості, самовираження чи порядності, й тому слугує стандартом, виходячи з якого, інші існуючі погляди можна критикувати, а деякі їхні позиції схвалювати.

Слід зважати на те, що етичному світоглядові, організованому на культурі гідності, властива конфліктність і внутрішня напруга.

Гідність як надцінність не лише оцінюється вище від інших цінностей, вона може у деяких випадках ставити під сумнів і заперечувати інші цінності. Нова моральна траєкторія, що пов'язується з етикою гідності, утверджується шляхом переоцінки існуючих цінностей.

Гідність у вищому духовному статусі не лише постає як стандарт, виходячи з

якого можемо складати судження щодо інших, звичайних, цінностей, але вона часто радикально змінює наше уявлення про їхню суспільну значущість, у деяких випадках відкидаючи колишній ідеал і тавруючи його як спокусу. Культура гідності ще з більшою силою висвітлює особистісно розвивальні негативи Его-цінностей, в які часто-густо "поринає" сучасна людина, обмежуючи свій розвиток переважним задоволенням вітальних потреб.

Для володаря культури гідності змінюється весь спосіб бачення історичних культур та їхніх практик. Те, що раніше мало найвищий престиж, тепер може видаватися вузьким, позбавленим смаку, однобічним. Ми не можемо більше відчувати глибоку пошану до того, що раніше; навпаки, це почуття тепер викликає сама гідність як надцінність і ті універсальні вимоги, які вона висуває. Ми відчуваємо себе піднесеними над сірістю бездумних звичаїв, відчуваємо, що стаємо громадянами республіки духовності.

Така позиція є проблематичною, оскільки визначається надцінністю і передбачає перетворення суб'єкта, яке можна охарактеризувати як розвиток або осягнення вищої моральної самосвідомості; вона навіть передбачає заперечення суб'єктом своїх попередніх цінностей. Вона є проблематичною із самого початку, завдяки своєму неоднозначному й критичному ставленню до простого морального розуміння.

Концепція культури гідності постулює свідомість й самосвідомість як психологічне джерело цього почуття, а його носія як раціонального діяча. Проголошення найвищої внутрішньої й зовнішньої активності людини стало головним пояснювальним принципом цього нового морального світогляду, оскільки всі морально-духовні цінності не мисляться поза межами вчинків. Зауважимо, що у цій концепції активність покладається як найбільш доцільна з огляду морально-духовних цілей, на реалізацію яких вона спрямована. Звідси й кваліфікація суб'єкта культури гідності як раціонального діяча. Закономірно, що характеристика раціонального діяча невід'ємна від його вміння раціонального контролю, що означає постійну дію заради досягнення суспільно значущих цілей, водночас не впадаючи в залежність від результатів конкретних дій. Тому основним критерієм сформованості суб'єкта культури гідності має бути його психологічна готовність до раціонального вчинку. Вчинкова раціональність, таким чином, повертає її суб'єкта у площину моральної раціональності, коли він орієнтується на свої ціннісні надбання, які також зобов'язують його бути настільки інтелектуально раціональним, наскільки це йому можливо. Саме так має бути організоване життя людей в культурі гідності: бути працюю-

тими та раціональними в задоволенні власних потреб - цінностей і через особистісне удосконалення, яке з цього випливає, допомагати задовольняти розумні потреби інших.

Людина культури гідності - це самодостатня особистість: вона покладається лише на себе, на свій внутрішній поклик, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають. Воля такої людини вільна від спотворень залежністю від інших та їхніх намірів, вона цілісна, вільна й незалежна.

4. Гідність - основа духовної свободи особистості

У наукових дискусіях про свободу особистості, як правило, апелювали до розрізнення між діями, що виконуються за вимогою, і діями, вчиненими за потягом. Виходячи з цього, будемо орієнтуватися на ідею, згідно з якою свобода - це незалежність суб'єкта, це визначення ним власних цілей без перешкод з боку зовнішнього авторитету. Його можна розуміти і як покору, і як патерналізм. Однак це не змінює сутності справи - вони є формами зовнішньої залежності людини.

Між тим кожна людина є найкращим, так би мовити, архітектором свого щастя. У науково-психологічній інтерпретації це судження стосувалося розуміння свободи як самодетермінації. Проте нам слід відповісти на питання - у якому напрямі особистість має себе самодетерминувати, тобто з чим вона мусять пов'язувати свою свободу? Очевидно, з *духовним самовизначенням*. Це й буде вектор її особистісного розвитку.

Оскільки ми не можемо уявити духовний розвиток поза межами духовної діяльності, то виникає необхідність у з'ясуванні відносин між свободою (як самодетермінацією) та цією діяльністю. Візьмемо при цьому до уваги, що духовність неможливо визначити лише через її наслідки як знаки зміни певної практично-духовної ситуації.

Духовна дія визначається як така не за її наслідками, а швидше за засадничим мотивом-цінністю, завдяки якому її було вчинено. Тож духовно розвинена особистість понад усе прагне узгодити свою духовну дію з базовим мотивом-цінністю (справедливістю, благородством, відданістю тощо). Це її остаточна мета, і вона прийме будь-які наслідки, які випливають із цієї цінності, та буде прагнути їх.

Практичне, тобто вчинкове дотримання певної духовної цінності рівнозначне свободі, оскільки діяти духовно - означає діяти згідно своєї особистіс-

ної сутності. Вона ж не привнесена ззовні, а плід моєї діяльності з морально-духовної самозміни. Ось чому лише культурна (штучна) природа людини в дії є реальним виявом її свободи. Якщо якась мета є наявним бажанням, хай навіть фізіологічною потребою - вона не мусить бути такою, що виходить від мого Я, тому тут не має місця свободі.

Можна більш підсилити цей висновок. Неможливо вважати людську дію вільною, якщо її мотиваційне підґрунтя дане нам безпосередньо; воно має бути результатом нашої свідомої діяльності. Тому необхідно віднаходити свободу в житті, нормативна форма якого певним чином утворюється чистою діяльністю "Я", що породжує ту чи іншу духовну цінність як спонуку до діяння.

У цій діяльності вагоме місце належить раціональній волі як вільному особистісному акту людини, яка за його допомогою сама себе визначає. Це визначення є не що інше, як саморегуляція на основі цінностей, які людина для себе сформулювала. Відтак, вона відчуває накази своєї духовності як щось вище, ніж вимоги її вітальних спонук. Все ж духовна свобода має сенс для людини, коли воля, що в ній об'єктивується, обмежується її відповідальністю. Дане обмеження окреслюється траєкторією суспільно значущих цінностей, що складають моральну культуру суспільства й спрямовують її до культури гідності. Якраз у ній може сповна реалізуватися дійсна свобода особистості, яку ми вище визначили за допомогою процесу самодетермінації.

Тож важливо розкрити зміст психологічних чинників, які взяті у своїй єдності та суперечливості, виступають рушійними силами розвитку особистості. Вже стало аксіомою, що особистість розвивається у зв'язку з внутрішніми суперечностями, що виникають у її житті. Вони обумовлюються, як наголошував Г.С. Костюк, її ставленнями до оточуючого середовища, її успіхами й невдачами, порушенням рівноваги між індивідом і суспільством. Але зовнішні суперечності, які набувають навіть конфліктного характеру (наприклад, конфлікти між дитиною й батьками), самі ще не стають двигуном розвитку. Тільки інтеріоризуючись, викликаючи у самому індивіді протилежні тенденції, які вступають між собою у боротьбу, вони стають джерелом його активності, спрямованої на вирішення внутрішньої суперечності шляхом вироблення нових способів поведінки.

Психологічними чинниками, що дають імпульс до розвитку, звично вважають ідеали, до яких прагне особистість, потреби, інтереси й мотиви, перспективні цілі. Якраз розходження між новими потребами, устремліннями і досягнутим рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення, виявляється одним з основних внутрішніх суперечностей. У цьому процесі й прояв

ляється діалектика свободи й необхідності.

Все ж залишається відкритим питання - якими якостями мають володіти ці психологічні чинники, щоб процес особистісного розвитку як саморозвитку виник, відбувся та досяг очікуваних результатів? Адже відомо, що лише динамічно (енергетично) потужний фактор може спричинити саморозвиток. Багато з перелічених факторів як рушійних сил розвитку такого рівня спонукання не досягають. Головною причиною такого стану, на нашу думку, є та, що вони пов'язуються переважно зі спонтанійним способом їх виникнення та становлення. Хоча й наголошується на педагогічному керівництві психічним розвитком особистості, все ж ця ідея ще залишається достатньо методично не реалізованою.

Тому перераховані психологічні чинники за відсутності глибокого науково обґрунтованого керування перебувають лише на поверхні свідомості суб'єкта, не піднімаючись до її сутнісних витоків і не даючи очікуваного ефекту.

Цей принциповий недолік відсутній у почутті гідності як самоставленні. Якраз ця духовна надцінність може оптимально виконувати функцію системоутворювального психологічного чинника розвитку особистості.

По-перше, дана надцінність володіє глибинним особистісним смислом, який визначає духовну природу особистості, а не лише її ситуативне функціонування. Рушійна сила гідності як джерела розвитку об'єктивується структурними компонентами цього новоутворення: самоповагою та повагою іншими. У своїй суперечливій єдності вони створюють потужний імпульс до практичного досягнення сформульованих особистістю духовних цілей. Особистість прагне до необмеженого зростання у своїй гідності, розширюючи діапазон вчинкової активності. Однак це прагнення стає реальним за умови задоволення необмеженого бажання до заслуженої поваги з боку соціального оточення. Зазначимо, що прагнення особистості до заслуженої поваги іншими - це не задоволення Еґо-потягу до слави (як це спостерігається у традиційній етиці честі). Це засіб саморозвитку, щоб краще слугувати людям, приносячи їм всіляку користь.

По-друге, почуття гідності просвітлює силою свого сенсу й енергетики всі похідні від нього утворення (ідеали, мотиви, прагнення тощо), надаючи їм більшої рушійної потенції. В результаті чого вони й можуть сповна виконати своє особистісно розвивальне призначення.

Життя людини у сучасному технологічному суспільстві, яке ґрунтується на утилітарному ціннісному світогляді, схильне позбавляти вищий смисл її існування, орієнтації на справжню духовність. Культивуєючи у людини інструментальну позицію, воно прирікає її на всеосяжну матеріальну заклопотаність. То-

му все частіше люди ведуть мову про втрату співчуття та доброзичливого спілкування. Все відчутніше за такої ситуації визріває необхідність утвердження в нашому житті засадничих морально-духовних благ. Почуття гідності у цьому зв'язку має бути притаманним сучасній людині; воно не повинно втрачати сенс. Її ж життя у культурі гідності буде тією духовною течією, яка звеличить її як у власних очах, так і в очах всього суспільства, занурить у простір свободи та любові.

Література:

1. *Бердяєв Н.А.* Самопознание. - М., 1991. - 412 с.
2. Мамардашвили К.Д. Лекции по античной философии. - М., 2002. - 308 с.
3. *Маслоу А.* Новые рубежи природы. - М., 1999. - 433 с.
4. *Олпорт Г.С.* Становление личности. - М., 2002. - 461 с.
5. *Петров М.К.* Язык, знак, культура. - М., 1991. - 328 с.
6. *Тейлор Ч.* Джерела себе. - К., 2005. - 696 с.
6. *Юнг К.Г.* Человек и его символы. - М., 1977. - 367 с.